

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2025: 57; 90–97 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2025.57.13293>

УДК: 070.16:[316.658-021.111:316.46.058.5](477)

ТЕРМІНОЛОГІЯ НЕПРАВДИ В СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЯХ (НЕПРАВДА: ВИДИ, ТЕРМІНИ, ВИКОРИСТАННЯ В МЕДІА)

Сергій Смірнов

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна

e-mail: c.mirnov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1687-9537>

За результатами аналізу використання найбільш вживаних термінів, пов'язаних з неправдою в соціальних комунікаціях, автор доходить висновку, що з обманом та дезінформацією асоціюються здебільшого активні дії, на відміну від приховування. Вживання ж термінів дуже залежить від ситуації, яка може суттєво впливати на їхнє значення. Основною ознакою, за якою визначають неправду, є намір, але тенденції дають змогу зробити припущення, що наслідок неправди стане не менш важливим, аніж її намір.

Ключові слова: неправда, фейк, дезінформація, соціальні комунікації, помилка, пропаганда.

Постановка проблеми. На означення неправди використовують різні терміни, не завжди очевидні і такі, які по-різному розуміють не тільки мовці й аудиторія, але й різні спікери (експерти, дослідники тощо). Ситуація часто ускладнюється тим, що з'являються терміни з інших мов і разом зі збільшенням частоти вживання їхнє значення змінюється, а отже може відрізнитися від початкового. Аналогічно з термінами, що властиві певним групам – від жаргонізмів (наприклад, лажа) до наукових (наприклад, фальсифікація – як спосіб перевірки наукових результатів через спростування, на противагу розуміння цього ж таки терміну як підробки).

Конкретна форма неправди, термін і його визначення важливі як для корекції інформації, так і для запобігання поширенню виявленої неправди, а отже і підвищення загального рівня медіаграмотності. До того ж, розуміння термінів допомагає розуміти основні форми неправди, а отже бути більш підготовленим та стійким до них. Відповідно до мети дослідження – класифікувати терміни на позначення неправди – було поставлено завдання проаналізувати найпопулярніші в соціальних комунікаціях терміни: використання їх та визначення з уточненням контексту застосування.

Методом дослідження стало опрацювання матеріалів досліджень та статей, присвячених темі дезінформації, фактчекінгу, інформаційним впливам в наукових виданнях, виданнях аналітичних центрів, спеціалізованих порталах та суспільно-ін-

формаційних виданнях, які, з-поміж іншого, подають матеріали про розвінчування дезінформацій, розвиток медіаграмотності та поради стосовно виявлення фейків. Це, зокрема, дисертації, збірники тез та монографії колективів авторів, спеціалізовані портали EUvsDisinfo, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (<https://spravdi.gov.ua>), Детектор медіа (<https://detector.media>), Стоп Фейк (<https://www.stopfake.org>), Інститут Пойнтера (<https://www.poynter.org>), Українська правда, Громадське та інші. За допомогою порівняльного методу, аналізу та узагальнення було виокремлено основні терміни та подано їхнє значення, враховуючи вживання і контекст.

Виклад основного тексту. Аналіз досліджень та публікацій на тему неправди показує, що в глобальних комунікаціях терміни на позначення неправди тяжіють до максимального узагальнення. Наприклад, у звіті Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 рр. про глобальні ризики, в якому неправда (недостовірна інформація) посіла 1 місце у списку короткострокових і 5 місце у списку довгострокових ризиків для усього світу, її окреслили двома термінами: *disinformation* та *misinformation*. При цьому її потенційні негативні наслідки більш ніж тривожні: *«іноземні і внутрішні суб'єкти будуть використовувати disinformation та misinformation для розширення суспільних і політичних розбіжностей»* аж до громадських заворушень, що може загрожувати урядовою цензурою, спричинитися до внутрішньої пропаганди та контролювання вільного потоку інформації¹.

В українських джерелах також переважають узагальнені поняття, як-от інформаційна війна, медіа також часто уникають розшифрувань чи уточнень стосовно неправдивої (недостовірної) інформації та її форми. Наприклад, монографія «Війни інформаційної епохи» Харківського університету повітряних сил зосереджена на загальних підходах до визначення та розкриття *«особливості...стратегії й технології війн інформаційної епохи, а саме технології маніпулювання суспільною свідомістю, технології комунікативної політики держави як інструментів здійснення інформаційних війн, особливості інформаційного тероризму як одного з методів ведення гібридних війн, ... також форми та засоби інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість в умовах інформаційно-психологічної війни»*, що у підсумку призводить до таких термінологічно не визначених пояснень, як *«Сутність дезінформації полягає в навмисному наданні суб'єктом свідомо помилкової інформації об'єктові з метою його дезорієнтації»*², де одночасно фігурують ненавмисність (помилка) та умисел (обман) і дезінформація.

Загалом словник української мови визначає неправду як:

1. Те, що суперечить правді, істині; брехня; протилежне до правди.
2. Несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки; обман³.

У 2008 році Орест Друль презентував результати дослідження «Вибір неправди»: як різняться в різних мовах значення слова «неправда» і дійшов висновку, що основна різниця полягає в навмисному чи ненавмисному викривленні правди: *«Світ ділиться за означенням: назвати неправдою все, що суперечить істині, чи тільки ті*

¹ Heading, S. та Cavaciuti-Wishart, E., (2024), These are the biggest global risks we face in 2024 and beyond. *World Economic Forum*.

² Кротюк, В. (Ред.) (2021), *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс*.

³ Неправда, (без дати). У: *СЛОВНИК – тлумачний словник української мови*.

невірні твердження, які спрямовані на оману Іншого... У нашій традиції окреслення неправди значно розширює її межі. Кожен бачить світ інакшим, і кожен опис реальності іншим часто може сприйматися невірним. Невірним, значить – неправдивим за означенням. Світ суб'єктивно сприймається повним брехні, яка при моральному осуді мовчазно сприймається нормою... У другій традиції зона моральної заборони значно звужена – заборонено лише свідоме створення в іншого помилкового уявлення про реальність; власне це обмеження і встановлює дев'ята заповідь Декалогу (“не лжесвідчи”) – не завдай брехнею шкоду іншому»⁴.

У цій статті Друль робить припущення, що таке розуміння неправди має прямий практичний наслідок – зокрема в економічних показниках: «Спільноти країни з домінуванням другої традиції розуміння “неправди” мають ВВП на душу населення майже втричі вищий (31 тис. євро проти 11,5 тис., дані МВФ за 2007 рік)»⁵.

Тобто одна з найважливіших універсальних (для різних форм) властивостей неправди – це умисел: свідомо чи несвідомо людина поширює неправду (або приховує правду), маючи якийсь намір, або без такого. Неправда з наміром має багато слів на своє позначення і частина з них відображена навіть в законодавстві, зокрема наклеп, шахрайство, підробка (наприклад документів, грошей, творів мистецтва).

Після цих загальних зауваг та універсальних властивостей перейдемо до найбільш розповсюджених термінів, які вживаються для опису неправди.

Обман – свідоме (навмисне) спотворення дійсності з будь-якою метою;

Помилка – несвідоме (ненавмисне) спотворення дійсності – через брак знання, досвіду чи розуміння про щось або через неможливість чи невміння передбачити наслідки.

Неправда та брехня найчастіше вживаються в загальному значенні, яке можна тлумачити як умисел, так і його відсутність (залежати від конкретної ситуації).

У англomовному середовищі найбільше розповсюджені терміни False, Fake, Disinformation, Misinformation.

Fake і Disinformation, на відміну від інших, найчастіше так і вживаються, без перекладу – Фейк та Дезінформація. А проте, розуміння і першого, і другого бувають різними. Тому також дещо детальніше зупинимося на цих термінах.

Наприклад, Павло Александров у своїй дисертації 2019 року подає таке розуміння: «розділяємо медіамістифікації та медіафейки, які неодмінно породжує будь-яка інформаційна війна. На відміну від фейків як вторинної медіапродукції, що з'являється для трактування об'єктивної реальності на свою користь, під містифікацією ми розуміємо цілеспрямоване конструювання реальності. Іншими словами, якщо фейк – це викривлене відображення реальної події (або вигадана подія в контексті певного явища), то містифікація – це штучно створена подія, призначена виключно для медіапрезентації»⁶.

Інститут же масової інформації трактує фейк як «подання фактів у спотвореному вигляді або подання свідомо неправдивої інформації».

⁴ Друль, О., (2008), Вибір неправди [онлайн], Збруч.

⁵ Там само.

⁶ Александров, П. (2019), *Медійні інтерпретації сучасних загроз*. PhD diss, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Окрім того, фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, спотворення контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору»⁷.

Експерти порталу StopFake в інтерв'ю для Громадського дають ще й таке пояснення: *«Фейк зазвичай – це підроблена новина. Це не просто брехня, а неправда, яку видають за новину. Маніпуляція – це не завжди фейк, це навмисно, свідомо викривлена інформація для формування певного ставлення до певної проблеми, людини, явища. Це може бути надання неповної інформації, навмисне приховування певного її аспекту, зміщення акцентів у повідомленні, висмикування з контексту. У результаті у людини викривляється відчуття реальності»*⁸.

За допомогою функції «пошук» на сайті «Громадського» можна знайти 829 матеріалів, в яких фігурує термін «брехня», 502 матеріали з терміном «обман», 462 матеріали з терміном «фейк», 123 матеріали з терміном «дезінформація» і 5 – з терміном «недостовірна інформація». Показово, що «недостовірна інформація» вживається в матеріалах, що базуються на повідомленнях, пов'язаних з реальними чи потенційними судовими справами, а «фейк» вживається як в значення обману, поданого у вигляді новини (заголовки таких новин – «Пенсійний фонд: Повідомлення про індексацію пенсій з 15 січня – це фейк та шахрайство», «У Польщі українці почали отримувати фейкові повістки» та інші), так і просто обману («Керівник департаменту КМДА зробив собі фейкову інвалідність. Він отримав “бронь” і виплати – поліція», «Нібито мешканка Харківщини заявила про згвалтування з боку “французького найманця”. Поліція каже про фейк», «Фейковий Кулеба телефонував сенатору США та розпитував важливу для росії інформацію – NYT» та інші)⁹.

Водночас аналітична доповідь «Фейки як інструмент впливу на вибори» констатує, що у період з 2010 до 2018 рр. поняття fake news стало уживанішим, ніж поняття disinformation, а виникнення і розуміння фейкових новин, або ж фейку, описує саме як підробку, штучно створену інформацію: *«Як зазначається у словнику Меріам-Вебстер (Merriam-Webster), поняття fake news в англомовному інформаційному просторі з'явилося наприкінці XIX ст., з поширенням використання прикметника fake/fake news – «підроблений/підроблені новини» замість false/false news – «неправдивий/неправдиві новини». Між цими словами існує різниця, яка дозволяє встановити між ними певні родо-видові відношення: false означає передусім «неправдивий» (not true), «некоректний» (incorrect), водночас fake є не просто «неправдивий» (not true), але «імітуючий» (imitation), «підробний» (counterfeit), тобто характеризує явища та предмети, що копіюють, імітують ті, які реально існують. Саме такий зміст поняття визначає одну з основних рис фейкових новин – імітаційність*¹⁰. У цій же доповіді йдеться про те, що в офіційних документах ЄС, звітах дослідних організацій та деяких наукових дослідженнях пропонується відмовитися від використання поняття «фейкові новини» через політизацію поняття та недостатність його для опису. Натомість досі дуже часто, зокрема в офіційних документах, використовується

⁷ Інститут масової інформації (2018), Як визначити та зловити фейк?

⁸ Трошинська, Т., Юркова, О. (2022), Фейк, маніпуляція і пропаганда: як розрізнити?

⁹ Пошук за ключовим словом. Громадське. URL: <https://hromadske.ua/search?q=фейк>

¹⁰ Дубов, Д. та інші (2020), Фейки як інструмент впливу на вибори [онлайн], Національний інститут стратегічних досліджень, Київ.

поняття misinformation, окрім того, дослідження свідчать, що основою розрізнення misinformation та disinformation є наявність умислу, тобто усвідомленого бажання певних передбачених наслідків¹¹.

Згаданий вище термін false, на відміну від фейк та дезінформація вживається в українській мові в перекладі, найчастіше це «фальшивка», «несправжнє», а за контекстом може бути як умисною, так і ненавмисною дією. Misinformation, як і false, в українській мові потребує перекладу. Прикметно, до речі, що станом на 2024 рік disinformation та misinformation часто фігурують разом. Власне, навіть згадуваний раніше глобальний ризик, за висновком експертів Світового Економічного Форуму, звучить як «disinformation and misinformation». Усі ці явища, як бачимо, є визнаною світовою проблемою надзвичайно високого рівня небезпеки. Проте misinformation можна зустріти в різних перекладах, від найбільш загального «недостовірна інформація» до «дезінформація», але його основна відмінність від дезінформації і найточніше значення полягає у відсутності умислу. Тобто misinformation – це помилкова інформація, а як процес – то ненавмисне поширення недостовірної інформації (включно з дезінформацією та фейками). Ще важливо розуміти, що термін останнім часом набуває забарвлення однозначно шкідливої за своїми наслідками дії. Це впливає навіть зі збільшення випадків одночасного вживання цих термінів.

Результати і перспективи подальших досліджень обговорення.

Для кращого розуміння і порівняння основні терміни згруповано в таблицю, яка доповнена колонкою «контекст», де описано ситуації, в яких термін найчастіше вживається:

Термін	Визначення	Контекст використання
Неправда	Інформація, протилежна до правди.	Загальне поняття, може стосуватися як свідомих спотворень, так і помилок; як поширення неправди, так і приховування правди.
Брехня	Неправдива інформація.	Міжособистісні стосунки, конфлікти.
Обман	Активна дія, спрямована на введення когось в оману за допомогою неправдивої інформації: її поширення чи приховування.	Широкий спектр ситуацій: від побутових до соціальних (включно з, наприклад, шахрайством).
Дезінформація	Свідомо поширювана неправдива інформація з метою маніпуляції громадською думкою.	Політика, пропаганда, дослідження соціальних комунікацій.
Фейк	Штучно створена інформація, яка імітує реальність з метою обману.	Широкий спектр ситуацій, інформаційна війна, соціальні мережі, сайти новин.
Помилка	Несвідоме спотворення інформації через незнання, непорозуміння або через нестачу інформації.	Наукові дослідження, повсякденне життя.

¹¹ Дубов, Д. та інші (2020), *Фейки як інструмент впливу на вибори* [онлайн], Національний інститут стратегічних досліджень, Київ.

Misinformation	Неправдива інформація, яка сприймається і/або поширюється ненавмисно, через помилку або незнання.	Політика, пропаганда, дослідження соціальних комунікацій, журналістика, соціальні мережі,
-----------------------	---	---

Варто зауважити, що термін «контекст» також вживається в різних значеннях. З певним жартом можна ствердити, що значення терміну «контекст» часто залежить від контексту. Найчастіше апелювання до контексту буває в соціальних комунікаціях – мережах, новинах, ширшому чи вужчому інфопросторі, коли людина, звинувачена в брехні, порушенні моралі тощо, пояснює свою правоту тим, що її «слова вирвано з контексту». Власне, терміни (а також їхні значення і вживання) контекст, наратив, маніпуляція, пропаганда, стратегічні комунікації та низка інших, які стосуються обігу та цілей неправди, залишилися поза увагою цієї статті і в перспективі будуть досліджені додатково, що дасть змогу об'ємніше розуміти проблему неправди.

Висновки. Попри те, що неправда – це і активне поширення недостовірної інформації і приховування достовірної, більш розповсюдженою проблемою вважається активний спосіб – обман, дезінформація, помилка, фейк.

Термінологія неправди доволі широка, з часом оновлюється – відбувається поповнення новими словами. Часто терміни мають розмите значення або змінне, залежно від ситуації використання. Найрозповсюдженіші сьогодні терміни на означення неправди – це «неправда», «брехня», «обман», «дезінформація», «фейк», «помилка», «помилкова/неправильна інформація (misinformation)». Терміни, в тому числі в медіа, можуть заміняти один одного, бути синонімами для різних ситуацій або різнитися залежно від ситуації.

Ознакою, за якою терміни можуть бути згруповані і часто розрізняються, є умисел – чи (не)навмисно поширювана інформація. Дезінформація чи фейк як свідоме й умисне введення в оману – це гірший варіант, ніж помилка чи ненавмисне поширення обману. Але тенденції дають змогу зробити припущення, що з часом наслідок від неправди – як навмисної, так і ненавмисної, як мінімум, не поступатиметься наміру.

Важливим і перспективним є вивчення інших термінів – на позначення процесів та обставин неправди – «контекст», «маніпуляції», «пропаганда», «стратегічні комунікації» тощо. Безперечно, ці терміни не мають ознак неправди, проте стійко зараз з нею асоціюються. Відтак, дослідження цих термінів буде доречним для об'ємного розуміння проблеми неправди.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров, П. (2019), *Медійні інтерпретації сучасних загроз*. PhD diss, Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://lnu.edu.ua/thesis/aleksandrov-pavlo-mykolayovych/> (Дата звернення 12 грудня 2024).
2. Друль, О. (2008), Вибір неправди [онлайн], *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/56277> (Дата звернення 13 грудня 2024).
3. Дубов, Д. та інші, (2020). *Фейки як інструмент впливу на вибори* [онлайн]. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf (Дата звернення 12 грудня 2024).

4. Інститут масової інформації (2018), Як визначити та зловити фейк? [онлайн]. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovyty-fejk-i2388> (Дата звернення 13 грудня 2024).
5. Кротюк В. (Ред.) (2021), *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс*: [онлайн]. ФОП Федорко М.Ю., Харків. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19017/1/Dzeban_mono.pdf (Дата звернення 12 грудня 2024).
6. Неправда, (без дати). У: *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн* [онлайн]. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=неправда> (Дата звернення 13 грудня 2024).
7. Пошук за ключовим словом. Громадське. URL: <https://hromadske.ua/search?q=-фейк> (дата звернення: 19.12.2025).
8. Трощинська, Т., Юркова, О. (2022), Фейк, маніпуляція і пропаганда: як розрізнити? [онлайн]. *Громадське радіо*. <https://hromadske.radio/podcasts/myslennia-bazova-funktsiia/fejk-manipuliatsiia-i-propahanda-iak-rozriznyty> (Дата звернення 13 грудня 2024).
9. Heading, S. та Cavaciuti-Wishart, E., (2024). These are the biggest global risks we face in 2024 and beyond [онлайн]. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/01/global-risks-report-2024/> (Дата звернення 13 грудня 2024).

REFERENCES

1. Aleksandrov, P. (2019), *Mediini interpretatsii suchasnykh zahroz*. PhD diss, Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. URL: <https://lnu.edu.ua/thesis/aleksandrov-pavlo-mykolayovych/> (accessed 12 december 2024).
2. Drul, O. (2008), *Vybir nepravdy. Zbruch*. URL: <https://zbruc.eu/node/56277> (accessed 12 december 2024).
3. Dubov, D. ta inshi (2020), *Feiky yak instrument vplyvu na vybory*. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf (accessed 12 december 2024).
4. Instytut masovoi informatsii (2018), *Yak vyznachyty ta zlovyty feik?*. Instytut masovoi informatsii. URL: <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovyty-fejk-i2388> (accessed 12 december 2024).
5. Krotiuk, V. (Red.) (2021), *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinarnyi dyskurs*. FOP Fedorko M.Iu., Kharkiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19017/1/Dzeban_mono.pdf (accessed 12 december 2024).
6. Nepravda, (bez daty). URL: SLOVNYK – tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy, orfohrafichnyi slovnyk online. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=неправда> (accessed 12 december 2024).
7. poshuk za kliuchovym slovom. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/search?q=фейк> (accessed 12 december 2024).
8. Troshchynska, T., Yurkova, O. (2022), *Feik, manipuliatsiia i propahanda: yak rozriznyty?* [online]. Hromadske radio. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/myslennia-bazova-funktsiia/fejk-manipuliatsiia-i-propahanda-iak-rozriznyty> (accessed 12 december 2024).
9. Heading, S., Cavaciuti-Wishart, E. (2024), *These are the biggest global risks we face in 2024 and beyond* [online]. *World Economic Forum*. Url: <https://www.weforum.org/stories/2024/01/global-risks-report-2024/> (accessed 12 december 2024).

TERMINOLOGY OF FALSEHOOD IN SOCIAL COMMUNICATIONS (FALSEHOOD: TYPES, TERMS, USAGE IN MEDIA)

Serhii Smirnov

Ivan Franko National University of Lviv

49 General Chuprynky Street, 79044, Lviv, Ukraine

e-mail: c.smirnov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1687-9537>

Different terms are used to define falsehood, which are not always obvious and are understood differently by speakers, audiences, and experts alike. The situation is often complicated by the introduction of terms from other languages, whose meanings evolve with increased usage, potentially deviating from their original definitions.

Based on an analysis of the most commonly used terms related to falsehood in social communications, this article concludes that deception and disinformation are primarily associated with active actions, in contrast to concealment. The research method involved analyzing research materials and articles on disinformation, fact-checking, and informational influences from scientific publications, analytical center publications, specialized portals, and public information outlets that provide materials on debunking disinformation, developing media literacy, and identifying fake news. These include, in particular, dissertations, collections of theses and monographs by collectives of authors, specialized portals EUvsDisinfo, the Center for Strategic Communications and Information Security (<https://spravdi.gov.ua>), Media Detector (<https://detector.media>), Stop Fake (<https://www.stopfake.org>), Poynter Institute (<https://www.poynter.org>), Ukrainska Pravda, Hromadske, and others.

In conclusion, this article defines the most prevalent terms for falsehood in social communications, clarifying the context of their application. Intention is the primary defining feature of a lie, but emerging trends indicate that consequences are becoming equally significant».

Keywords: social communications, lie, fake, disinformation, falsehood, deception, fact-checking, information influence.